

„Etnosofai” A. Patackas ir A. Žarskus

Wenn du nicht irst, kommst du nicht zu Verstand
 „Faustas”, eilutė 7847
 („Tik klysdamas įgauni išminties”
 A. A. Jonyno vertimas)

Praėjusio šimtmečio devintojo dešimtmečio pradžioje, pačiame stagnacijos gūdume, mano rankose atsidūrė toks keistas, pogrindyje išleistas, kopijuotas nukopijuotas straipsnių rinkinys: Saulė ir kryžius: Baltų religija, jos esminis ženklas ir sąsajos su kultūra. - Kaunas: savilaida, 1983. Paskui kitas: Ethos: Baltų kultūra ir lietuvių savimonė. - Savilaida, 1984. Knygelės, žinoma, buvo anonimiškos – tokios knygelės anuomet negalėjo turėti nei sudarytojų, nei vietinių autorių. Jų vardai ėjo iš lūpų į lūpas paskui iš rankų į rankas ėjusias knygeles. Tuo metu daug visokių tokių kopijuotų – arba, kaip sakoma, „atšviestų” – knygų per rankas ėjo, skleidamos savo šviesą jos patamsiuose išsiilgusiems. Kiekviena savais keliais, sukdamasi savuose ratuose. Tačiau dauguma buvo arba uždraustų prieškarinio / emigravusių lietuvių, arba kitataučių autorių – ne vietinių. Uždraustos buvo ištisos temos, ne tik politinės, istorinės, bet ir kultūrinės, pasaulėžiūrinės, filosofinės, netgi mokslinės. Iš esmės draudžiama buvo ne tik žinoti, bet ir mąstyti, mąstyti gal net labiau, todėl išdrįsusių viešai ir laisvai mąstyti čia pat, namie, tebuvo vienetai, išimtys.

Prieš du dešimtmečius skaitydamas A. Patacko ir A. Žarskaus straipsnius buvau didžiai sužavėtas ir įkvėptas. Gal ne taip pačiais jų teiginiais, netgi ne jų dvasia, kaip svarbiausiu tuomet atradimu: apie savo gimtąją šalį ir tautą GALIMA MĄSTYTI! Ne niekinti ją, pasidavus valdžios bei „intelektualinei” konjunktūrai, ir ne kampe susigūžus piktai kartoti priešingos stovyklos politinius bei religinius užkeikimus, bet laisvai mąstyti, spėlioti, interpretuoti istoriją, tautosaką, papročius, kalbą. Tiesiog mąstyti, niekieno už tai neatsiprašinėjant ir niekam nesilankstant.

Dabar tarsi nebedraudžiama niekas, bet taip atrodo tik iš pirmo žvilgsnio. Mat būdai žmogų pavergti ir valdyti, kaip gerai žinoma, yra du – rimbas ir meduolis. Rytų komunizmas padarė turbūt viską, ką tik buvo galima padaryti rimbu. Dabar Vakarų kapitalizmas tęsia pradėtą darbą meduoliu, ir sprendžiant iš „savanorių tremtinių” – emigrantų skaičiaus, nenusileidžia komunizmui. Šia prasme mąstyti „draudžiama” iki šiol – mušt nemuša, bet užtat gali neduoti pavalgyti, o dėl to kartais skauda ne mažiau. Ir dėl to ne mažiau gerbtinas lieka bet koks „pogrindis”, kuriame kaipmat gali atsiderinti kiekvienas pamėginęs žengti savo širdies keliu ir gyventi savo galva.

Jau nepriklausomybės ir jos priešaušrio laikais kalbamų autorių, kiek man žinoma, pasirodė: Baltiškoji lietuviškoji

tema Vydūno kūryboje. - Kaunas, 1989; Žarskus A. Rėdos ratas: Lietuvių kalendorinės šventės. - Vilnius, 1990; Patackas A., Žarskus A. Mirties virsmas. - Vilnius, 1990; Patackas A., Žarskus A. Gimties virsmas. - Vilnius, 1990; išleista apie dešimt numerių žurnalo „Vydija”; pagaliau išėjo rinktinė: Patackas A., Žarskus A. Virsmų knyga. - Kaunas, 2002. Be to, abiejų autorių daugiau ar mažiau viešai nuolat skaitytos paskaitos. Ir visa tai ne dėl algos, o tik iš pašaukimo ir užsispyrimo, sunkesniame ar lengvesniame pogrindyje, taip ir nesulaukus viešo pripažinimo.

Jau vien dėl to Algirdas Patackas ir Aleksandras Žarskus nusipelnė pagarbos: ir anais laikais, ir dabar jie atkakliai eina savo keliu, nepaisydami pavojų ir atsispyrę pragaištingai pagundai „išitvirtinti” gyvenime, gyventi „geriau” širdies sąskaita (apie A. Patacko politinę veiklą čia nekalbu išvis).

Tačiau gerbti – nereikia su viskuo sutikti, viskam pritariti. Ir dėl pripažinimo stokos, ir dėl užsitęsusio pogrindžio, mano galva, dalis – gal net didesnioji dalis – atsakomybės vis dėlto tenka patiems autoriams.

A. Patackas ir A. Žarskus sukūrė ištisą nuodugnią teoriją, žmogaus gyvenimo lietuvių tradicinėje kultūroje virsmų teoriją, savaip interpretavo daugybę liaudies papročių, tautosakos tekstų ir kai kurias mitines būtybes, lietuvių tradiciją lygindami su kaimyninėmis, pirmiausia latvių ir rytų slavų, savo interpretacijoms pasitelkdami ne tik daugybės etnologų (pirmiausia lietuvių ir rusų) darbus, bet ir gana tolimų šiuolaikinio mokslo sričių, kaip antai sinergetika, išvadas bei apibendrinimus. Atliktas milžiniškas darbas ir padarytas didelis įnašas į lietuvių dvasinę kultūrą.

Tačiau ši įnašą, ši milžinišku darbu suneštą dvasios „medų” nuodija „šaukštas deguto”, kuris galų gale ir daro jį beveik „nevalgomą”, bent jau be specialių „priešnuodžių”. Rėžia ausį autorių tautinė savimeilė (MES skaisčiausi, kilniausi, geriausi, o visi kiti aplink – tai tik pagėdę buvę MES...), kuri nors ir tautinė, vis dėlto tėra niekinga savimeilė. Didžio žmogaus ir didžios laikysenos pavyzdžiu ir šiuo atžvilgiu gali būti autorių neretai minimas V. Toporovas, kuris kaip tik prisiimdamas atsakomybę už visas rusų tautos padarytas kitiems skriaudas rodė didžiausią pagarbą ir kitiems, ir pačiai rusų tautai.

Ir vis dėlto nuodingiausias, nors iš pirmo žvilgsnio gal ir ne toks kartus „degutas” A. Patacko ir A. Žarskaus darbuose – tai jų santykis su kalba, arba veikiau su kalbotyra, su kalbos mokslais. Pavyzdžiui, jiedu lengva ranka leidžia sau spėlioti apie žodžių kilmę ir tarpusavio giminystę, bet per dvidešimt metų, atrodo, taip ir nesiteikė atsiversti nors kokį etimologijos žodyną ar panašų sąvadą, kad bent pažiūrėtų, ką apie tai sako kalbininkai. Kam iš naujo spėlioti, akiai badyti, jei per pastaruosius 200 metų šioje srityje tiek

nuveikta! Juoba praverstų pasidomėti, kodėl kalbininkai taip, o ne kitaip sako, taigi kokia yra pati kalbotyros mokslo logika, metodai. Tuomet vienu ar kitu atveju gal būtų galima tarti ir savo įžvalgų žodį. Dabar gi šiedu autoriai po kalbą vaikšto kaip akli, jų vartojamomis kalbotyros sąvokomis tik bandydami apsimesti reginčiais. Tačiau gana kelių žingsnių...

Šiaip jau A. Patackas su A. Žarskumi sąžiningai ir atvirai atsirišo nuo kalbos mokslo bei jo metodų, bet ar to gana ir toliau kalba domintis, apie ją svarstant bei rašant? Kita vertus, juodu galima suprasti – aš bent manausi suprantas ir dalį atsakomybės už tokią padėtį perkeliu oficialiesiems lietuvių kalbininkams, noriai praleidžiantiems progą atstumti ar net pajuokti kiekvieną, kas tik giliau susidomi kalba ir taip „pasikėsina“ į jų šventą nuosavybę. Bet mokslas nėra vien konjunktūra, vietinės grupelės žmonių polinkiai bei įpročiai, net jei konkrečiomis aplinkybėmis taip neretai ir atsitinka. Mokslo šerdis – tai troškimas pažinti, ir šia prasme „Platonas – draugas, bet tiesa brangiau“. Todėl kad ir kokiam pagrindyje – ne tik politiniame, bet ir moksliniame – atsidurtum, vis tiek juk galima atsiversti knygą ir pasiskaityti, ir pamėginti suprasti. Juk tautosakos bei etnografijos šaltiniais jiedu gausiai remiasi, nebando jų pakeisti savo spėlionėmis!

Tik šia ignorancija kalbotyros atžvilgiu – nors psichologiškai suprantama, bet dalykiškai nepateisinama – remiasi ir kai kurios autorių „fix idėjos“, kurių jie užsispyrę laikosi štai jau per dvidešimt metų, nemėgindami nei pagrįsti, nei pažvelgti į jas kritiškai ar tiesiog atvirai, tiesiai ir drąsiai. Pagrindinė iš jų – tai idėja atskirus lietuvių kalbos garsus savaime turint jiems būdingą gilią prasmę. Ir nors garso ir prasmės santykis kalboje – ištisa labai įdomi kalbotyros sritis, kurioje irgi jau nemažai prirašyta, jos įžvalgos ir išvados A. Patacko su A. Žarskumi, atrodo, iš esmės nedomina. Tiesa, čia pateikiamą straipsnį jie pradeda būtent trumpa šios srities tyrinėjimų apžvalga, tačiau labai fragmentiška ir sekloka. O visų apmaudžiausia tai, kad net ir taip apžvelgę klausimą, autoriai, atrodo, nė negirdi to, ką patys cituoja ar perpasakoja. Jiedu nuolat pabrėžia „galimą“ garso ir prasmės ryšį kalboje, kuris tarsi turėtų kažkaip pagrįsti tolesnius jų pačių išvedžiojimus. Bet juk iš tikrųjų garso ir prasmės ryšiu kalboje neabejojo ir neabejoja niekas! Visos kalbos, kalba kaip tokia remiasi būtent garso ir prasmės ryšiu. Visas klausimas, kaip būtent, koku būdu tampa įmanoma garsais prasmes išreikšti. Ar būtinai pats atskiras garsas turi turėti kažkokią sau „iš prigimties“ būdingą prasmę? Ar prasmę garsas įgauna tik artikuliuojamas, t.y. suskaidomas į atskirus skirtingus garsus, kurie toliau įvairiai tarpusavy derinami? Ar turi kokią sau būdingą prasmę, aiškia ar bent miglotą, tokie atskiri garsų deriniai, ar ši jiems istorijos raidoje tenka išvis atsitiktiniai? Jei turi, tai ar visuomet? Jei ne, tai kokiomis aplinkybėmis ją turi? Tai labai įdomūs ir keblūs klausimai, kuriais užsiima psicholingvistika bei etnolingvistika, neminint semiotikos. Kad ne pats garsas lemia perteikiamą prasmę, o veikiau tam tikras jo artikuliacijų derinys, galima parodyti paprastu šiuolaikiniu pavyzdžiu. Antai visa kompiuterinė informacija remiasi vienintele fizinės sistemos

„artikuliacija“: srovė yra (1) – srovės nėra (0), ir šių dviejų „nuliukų–vienetukų“ deriniais perteikiami visi mūsų tekstai, vaizdai, muzika. Tačiau dėl to mes juk nemanome, kad visas žmonių kultūros prasmes turi patys tie „nuliukai–vienetukai“!

Tuo tarpu A. Patackas su A. Žarskumi, pavyzdžiui, teigia, kad garsas „n – tai *ne!*, *niūnyti* „vargingai gyventi, skursti“, *anūoti* „sunkiai vargant daryti, taisyti, mokyti“, „valyti, šveisti“, „gadinti, naikinti“ (LKŽ). Taigi g a r s a s n r e i š k i a (išretinta mano – D.R.) ne tik neigimą, bet ir taisydą, naujų sąvybių įgijimą, taigi keitimą. Plg. *anyta marčiū anuoja*, t. y. auklėja, paneigdama buvusias savybes ir ugdydama naujas; *ynis* „šerkšnas“ – juo virsta, pasikeisdamas, šalčio paveiktas rūkas; *anas* – ne šitas, kitas, taigi kitoks“ (iš žemiau pateikiamo teksto). O kaipgi *na, nuo, nūnai, niūniuoti*, tepaminint kelis kitus vien tą patį priebalsį *n* šaknyje turinčius žodžius? Žinoma, norint galima ką nors privalvoti... Bet kas iš to?

Kitas dalykas – įmanomos garso (ir žandikaulio, liežuvio, lūpų padėties jį tariant, įtampos pučiant orą ir t.t.) psichofiziologinės sąsajos, bet tai irgi atskira tyrimų sritis, kurios nepakeisi iš piršto laužtais teiginiais.

Dar kitas dalykas – galimi antriniai, kontekstiniai garsų sąskambiai ir jų „siūlomos“ prasmų sąsajos, juoba klausimas, ar atskiri tokie sąskambiai negalėjo būti sąmoningai pasitelkiami ir semantizuojami prarastoje senojoje lietuvių (baltų) mitopoetinėje tradicijoje. Šiaip jau panašūs pavyzdžiai gerai žinomi ir nemažai tyrinėti išlikusiuose kai kurių kitų senųjų mitopoetinių tradicijų tekstuose, kaip antai senovės indų (vedų), senovės keltų, senovės germanų, senovės graikų. Seniai nustatyta aliteracijų ir anagramų, kartais atvirai sąmoningų ir dirbtinių, reikšmė tokiuose tekstuose, kai šiomis priemonėmis koduojama ir perteikiama „slapta“, tik „išrinktiesiems“ suvokiama žinia, pavyzdžiui, dievybės vardas, tiesiogiai tekste net nepaminėtas, ar kokia nors reikšminga, „šventa“ prasmų sąsaja, neišsakyta paprastai, „atvirai“. Būdingos tokiems – o ir vėlesniems, jau filosofiniams – tekstams ir „filosofinės etimologijos“ (toli gražu ne „liaudies“!), kurių tikrasis branduolys ir tikslas – anaip tol ne istorinė žodžių kilmė ir giminystė, o būtent sąskambio, neretai visai atsitiktinio (nors nebūtinai), įprasminimas, įgalinantis *ad hoc* išreikšti ir „paaiškinti“ kokią nors metafizinę sąvoką. Šiuo atžvilgiu kai kurie A. Patacko ir A. Žarskaus pastebėjimai ištis atrodo labai įdomūs. Tarkim, – tokių „stiprių“ žodžių kaip *diev*-as ir *veid*-as, *gim*-ti ir *mig*-ti, *mir*-ti ir *rim*-ti šaknies „priebalsių inversija“, ar „simetrija“. Šiaip jau priebalsių sukeitimo, metatezės, reiškinys kalbotyrai žinomas, pavyzdžiui, mūsų *kep*-ti yra vienos šaknies (baltų-slavų prokalbės lygmeny) su slavų **pek*-ti „kepti“. Tokių metatezių priežastys gali būti įvairios, kodėl gi tarp jų negalėtų būti ir sąmoningo, prasmingo sukeitimo atvejų? Arba jau esamos „simetrijos“ įprasminimo atveju, ypač kai tokio įprasminimo ji kone prašyte prašosi? Ir tikrai, ar nebūtų galima kai kuriuos panašius atvejus laikyti savotiškais mikrotekstais, „įrašytais“ pačioje kalboje ir su kalba pasiekusiais mus iš prarastosios protėvių dvasinės-poetinės tra-

dicijos? Panašiais mikroteksta is juk laikomi senieji sudurtiniai vardai (šiuo klausimu Lietuvoje paminėtini Skirmanto Valento darbai), pagaliau juk tyrinėjama ornamento bei jo dėmenų semantika, tikintis aptikti jais „užrašytą“ iš senų laikų tradicijos mums atneštą žinią... Kodėl gi tam tikra žinia negalėtų būti perduota atskirų žodžių sąskambiais, iš pirmo žvilgsnio atsitiktiniais? Tačiau tai vis klausimai, reikalaujantys labai nuodugnaus, gilaus ir rimto tyrinėjimo.

Kita vertus, kodėl gi nebūtų galima tokių sąskambių imti ir semantizuoti dabar pat, nė nesimant aiškinti jų tikrosios kilmės? Žinoma, galima. Tai joks nusikaltimas. Kaip tik taip ir elgėsi senųjų tradicijų žyniai-poetai, siekdami kuo grakščiau išsakyti kuo gilesnę mintį. Iš esmės taip elgiasi ir A. Patackas su A. Žarskumi, ir kaip tik dėl to juos skaityti neretai labai įdomu ir, pridurčiau, pravartu. Tai stiprioji jų santykio su kalba pusė – šiuolaikinė „mitopoezija“, šiuolaikinė „filosofinė etimologija“ arba, turint omeny jų apmąstymų turinį, tarkim, „etnosofofija“. Tik tuomet išvis nereikia čia velti jokios žodžių kilmės ir giminystės, nereikia apie tai net spėlioti – tai visai kita sritis, kitas „žanras“. Išvis nereikia rūpintis pagrįsti savo įžvalgas kokiais nors mokslais. Šiuo atveju užtenka „žaisti“ žodžiais, ir šitaip pasakyti kartais

galima kur kas daugiau nei apsimestiniu „moksline žargonu“ – beje, kartais ir apie pačią kalbą.

Į visa tai atsižvelgiant, Algirdo Patacko ir Aleksandro Žarskaus kūryba yra vienas iš įdomiausių, vienas iš giliausių reiškinių šiuolaikinėje lietuvių žodžio kultūroje, savo dvasia galbūt palygintinas su Vydūno reiškiniu prieš šimtą metų. O tai, kad šis reiškinys ligi šiol lieka filologijos mokslo nepastebimas, tarsi jo nebūtų (išskyrus vienintelę man žinomą išimtį – kalbininko profesoriaus Simo Karaliūno rimtą ir kritišką straipsnį „Liaudies kultūroje“, 1995, Nr. 3, na, nekaltant dar apie vieną mano paties rašinį „Liaudies kultūroje“, 1997, Nr. 1, minimą ir mūsų autorių, jei tik jis priklauso „filologijos mokslui“), – didele dalimi veikia yra būtent filologijos mokslo problema. Tiksliau, ne paties mokslo, o vietinės jo konjunkcijos su jos neretai slegiančia dvasine atmosfera, kuri, tiesą sakant, žalos Lietuvos kultūrai daro nepalyginti daugiau nei vieno ar kito užsidegėlio klaidos, kurios pačiu savo pasirodymu budresnę žvilgsnį kartais gali paskatinti platesniems tyrinėjimams ir gilesniam supratimui.

Dainius RAZAUSKAS

Apie lietuvių kalbos „paparčio žiedą“ Garso ir prasmės ryšys lietuvių kalboje

Algirdas PATACKAS, Aleksandras ŽARSKUS

*Visa žmonija kadais vienodai suokė ir vokė
(Pr 11.1, netradicinė pertara)*

Globalizacija meta eilinį iššūkį lietuvių kalbai – ruošiamasi supaprastinti, tiksliau, prastinti rašybą. Juk jei rašysime, kaip siūloma, ažuolas, tai dings užuomina, neįmanoma bus atsekti pirminio aržus „veržlus, išsišakojęs, vyriškas“ – plg. tarmėse išlikusį aržuolas, pavardę Aržuolaitis ir t.t. Mūsų kalbos buhalteriai, iš esmės būdami materialistai, jau pasiduoda materijos persvarai, kuri pasireiškia vizualinio, vaizdinio, virtualaus pasaulio diktatu. O juk mūsų kultūroje vaizdinys tėra antrinis palyginti su garsu (ausis tiek subtilesnė už akį, kiek k kietesnis už s).

Esame kalbėję apie garso ir prasmės ryšio atmintį lietuvių kalboje kaip atsako į globalizacijos iššūkius galimybę („Šiaurės Atėnai“, 2004.07.24, Nr 28; pranešimas Lietuvių tautinės kultūros forume 2004.04.21; mūsų Virsmų knyga. – Kaunas, 2002). Laikraštinė elektroninė diskusija buvo netikėtai aktyvi (per 50 komentarų), bet isteriška, padrika ir todėl nevaisinga. Tačiau rūpestis dėl lietuvių kalbos išlikimo liko ir liks, todėl, manome, tikslinga būtų pažvelgti į garso ir prasmės ryšį iš esmės, pradėdant istorija.

Istorinė klausimo apžvalga

Antikos filosofai kalbos radimąsi rišo apskritai su žmogaus kilme. Kodėl daiktas, reiškinys yra vadinamas būtent taip, o ne kitaip, kodėl obuolys vadinamas obuoliu, o ne kriauše? Ar daikto pavadinimas yra lemtas jo kilmės (*physis* teorija), ar yra sutartinis, laisvo pasirinkimo reikalas (*thesis* teorija)? Jau iš pat pradžių išsiskyrė materialistinė ir idealistinė kryptys. Aristotelis čia, be abejo, atstovavo materialistinei linijai („gamta neduoda vardų“). Kitai linijai atstovavo Hėrakleitas iš Efeso bei stoikai. Sutaikyti šias priešpriešas bandė Platonas, teigdamas, kad „teisinga“ kalba gali egzistuoti tik kaip idėja. Pats gi buvo linkęs manyti (kaip galima spręsti iš gan painaus jam priskiriamo teksto „Kratilas, arba apie vardų teisingumą“), kad kalbą lemia gilus vidinis tikslingumas, o ne savivalė ar užgaida.

Vėliau, jau viduramžiais, Tomui Akviniečiui, aristotelininkui, kalbos ženklai tėra *significancia artificialiter*, sąlygiški dirbtiniai ženklai, skirti *ad significandum*, paženklinti, bet patys iš savęs nieko nereiškiantys.

Naujaisiais laikais, Europos kultūros „aukso amžiuje“, garso prasmingumo klausimą kėlė žymieji to meto mąstytojai